

ğal gaz ve petrolün dış satımında eski boru hatları sebebiyle Rusya'ya olan bağımlılık, 2000'li yıllardan itibaren İran ve Çin ile yeni boru hattı güzergâhları inşa edilerek aşılmaya çalışılmaktadır. Türkmenistan'ın başlıca ithal ürünleri makine ve ekipman, gıda, canlı hayvan ve hayvansal ürünler, alkollü ve alkolsüz içecekler, tütün ve tütün mâmulleri, sanayi için kimyasal ürünler, ağaç ve mâmulleri, deri, kürk ve kâğıttır. Türkmenistan'ın kültürel mirası önemli turizm potansiyeli oluşturur. Tarihi İpek yolu güzergâhı üzerinde bir vaha şehri olan Merv, Büyük Selçuklu Devleti'ne başkentlik yapmıştır. Selçuklu sultanlarından Sencer'in Merv'deki türbesi Türkmenistan'ın sembolü konumundadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Yusuf Dönmez, *Türk Dünyasının Beşerî ve İktisadî Coğrafyası*, İstanbul 1973, s. 15; Ali Yiğit, *Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası*, Elazığ 1996, s. 77-84; İbrahim Atalay, *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, İzmir 2001, s. 193-194; İbrahim Güner – Mustafa Ertürk, *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, Ankara 2005, s. 215-218; Fırat Purtaş, *Rusya Federasyonu Eksensinde Bağımsız Devletler Topluluğu*, Ankara 2005, s. 210-214; Fuat Uçar, *Geçmiş-Günümüz ve Geleceğin Türk Dünyası*, İstanbul 2009, s. 213-240; Ramazan Özey, *Türk Dünyası Coğrafyası, Ülkeler, İnsanlar ve Sorunlar*, İstanbul 2009, s. 218-233; Halil Kurt – Hüseyin Kaya, "Demographical Properties of West Turkistan", *The 2nd International Geography Symposium GEOMED 2010, ABSTRACTS June 2-5, Kemer-Antalya, Turkey 2010*; Ahmet Ardel, "Batı Türkistan'ın Beşerî ve Ekonomik Hayatına Toplu Bakış", *TK*, II/23 (1964), s. 31-35; Nadir Devlet, "Sovyetler Birliği'nde Türk ve Müslümanların Nüfusu", *TY*, X/39 (1990), s. 16-20; a.m.f., "Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nin Sınırlarının Tarihi, Coğrafi ve Etnik Sorunları", *Aurasya Etüdüleri*, I/4, Ankara 1995, s. 30-39; http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ILKERAPORLARI/Turkmenistan_UlkeRaporu.pdf 9, İstanbul; <http://www.turkmens.com/Turkmenistan.html>; World Urbanization Prospects: The 2007 Revision Population Database United Nations Population Division.

HALİL KURT

II. TARİH

Ülke adını Türkmenler'den alır. İslâm kaynaklarında müslüman Oğuzlar'a Türkmen denilirdi. İslâm'dan önce Sâsânîler'in hâkimiyetinde kalan Türkmenistan toprakları, Hz. Osman döneminde Basra Valisi Abdullah b. Âmir ile Abdullah b. Hâzım ve Ahnef b. Kays gibi kumandanların 31 (651) yılından itibaren İran ve Horasan bölgelerinde yürüttükleri fetih faaliyetleri sürecinde İslâm topraklarına katıldı. Özellikle Horasan'ın merkezi Merv şehrinin alınmasından sonra Orta Asya'daki fetih harekâtı buradan sevk ve idare edildi. Emevîler devrinde Merv, Serahs ve Horasan'ın

diğer şehirlerinde baş gösteren çeşitli isyanlar valiler tarafından bastırıldıysa da Emevîler'in son valisi Nasr b. Seyyâr ile Abbâsî ihtilâlinin önderlerinden Ebû Müslim-i Horasânî arasındaki mücadele Emevîler'in aleyhine sonuçlandı ve Nasr eyalet merkezi Merv'i Ebû Müslim'e bırakmak zorunda kaldı (130/748). Hârûnürreşid'in ölümünün ardından oğulları Emîn ile Me'mûn arasındaki mücadelede galip gelen Me'mûn, Bağdat'a gitmeden önce devleti bir süre Merv'den yönetti. Türkmenistan toprakları Abbâsîler döneminde bölgede kurulan Tâhirîler (821-873) ve Sâmânîler'in (819-1005) egemenliğine girdi. Serahs-Merv arasındaki bölgede meydana gelen Dandanakan Savaşı'nda (431/1040) Gazneliler'i ağır bir yenilgiye uğratan Selçuklular bölgenin hâkimiyetini ele geçirdiler ve Büyük Selçuklu Devleti'ni kurdular. Merv şehri Selçuklular'ın önemli yönetim merkezlerinden biri haline geldi. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşuyla Türkmenler'in tarihinde yeni bir devir başladı. Ancak Selçuklu hükümdarları batı cephesinde Bizanslılar ve Haçlılar'la meşgul oldukları için Türkmenler eski vatanları Türkmenistan'a fazla ilgi gösteremediler Bu yüzden bazı Türkmen boyları Selçuklu Hükümdarı Sultan Sencer'e karşı ayaklandı. Daha sonra gelen Moğol istilâsı Selçuklu Devleti'nin ve Türkmenler'in kaderini değiştirdi. Türkmen boylarının bir kısmı Mâverâünnehir, Horasan ve Mangışlak'a kadar uzanan bölgelerde kalırken bir kısmı Anadolu'ya ve Azerbaycan'a yerleşti. Türkmenistan'da kalan Türkmenler ile Ön Asya'ya giden Türkmenler'in kaderleri farklı seyirler izledi.

Mâverâünnehir'de ve Horasan'da kalan Türkmenler, Özbek-Kazak, Kırgız ve Karakalpaklar'la birlikte önce Moğollar, daha sonra Timurular hâkimiyetinde varlıklarını devam ettirirken Mangışlak bölgesindeki Türkmenler, o yörenin istilâ yolları üzerinde bulunmamasından faydalanıp XVII. yüzyılın ortalarına kadar müstakil ve rahat bir hayat yaşadılar. Fakat 1637 ve 1700 yıllarında, bilhassa Kazaklar'a indirdikleri darbe ile Orta Asya'nın Rus istilâsına açılmasına sebep olan Moğol asıllı Kalmuklar'ın hücumlarına uğradılar. Mangışlak bölgesinde yaşayan Türkmen boylarının en büyüğü olan ve Salur boyundan gelen Teke Türkmenleri, bir zamanlar Tuğrul ve Çağrı kardeşlerin rakiplerinden korunmak için sığınak şeklinde kullandıkları Kopet dağı bölgesine çekildiler. Orada Yomud (Yomut), İmrâli ve diğer Türkmen boylarıyla birlikte yaşayarak daha da güçlendiler. Ancak bu durum Hîve Hanlığı ile İran Şahlığı'nın

dikkatini çekti; daha büyük bir kuvvet haline gelmelerini önlemek için bu iki ülke Türkmenler üzerine sefer düzenlemeye başladı. Türkmen-Özbek koalisyonunun ayakta tuttuğu Hîve Hanlığı'nın başında bulunan Ebûlgazi Bahadır Han, Türkmenler'e yaptığı âni baskınlarla onlara büyük zararlar verdi. Türkmenler bu yaralarını henüz saramamışken bu defa İran Safevî Devleti'nin hücumuna uğradılar. İran'da yaşayan Avşar Türkmenleri'nin beylerinden Nâdir Han'ın (Nâdir Şah) İran'da egemenliği ele geçirmesinden sonra Türkmenistan'da hâkimiyet kurmak istemesi ve buna Türkmenler'in karşı çıkması yüzünden cereyan eden mücadelelerde Nâdir Şah, Türkmenler'e karşı çok acımasız davrandı.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında kendilerini toparlayan Türkmenler, İran ile Hîve'nin baskısından kurtulmak için bugünkü Doğu Türkmenistan'ın Merv bölgesine doğru yayılmaya başladılar. Liderleri Oraz Han önderliğinde Tecend Derya nehri kenarında Tecend Kalesi'ni (Oraz Kalesi) inşa edip kendilerini emniyete almaya çalıştılar. Fakat 1830'lu yıllar Türkmenler'in aldığı bu tedbirlere rağmen acılarla geçti; bu arada Hîve Hanlığı'nın yeni hücumlarına mâruz kaldılar. Büyük kayıplarla saldırıları durduran Türkmenler bu defa batıdan İran'ın saldırılarına uğradılar. İran'ın Türkmen eline ve Herat'a doğru yayılmasını Ruslar bilhassa teşvik ediyordu. Zira İran, Rusya ile yaptığı iki savaşı üst üste kaybedince 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay antlaşmalarını imzalamak durumunda kalmış, bölgede büyük toprak ve nüfuz kaybına uğramıştı. Bu antlaşmalar çerçevesinde Rusya'ya ödenmesi gereken savaş tazminatından kurtulan İran, Türkmenistan ve Herat bölgesinden yeni toprakları ilhak etmek amacıyla Türkmenler üzerine seferler düzenledi. Horasan'daki Türkmen boylarına karşı yapılan ilk seferin ardından İranlılar, son derece tahripkâr saldırılarına Horasan'ın kuzeyinde ve kuzeydoğusunda devam ettiler. Fakat Türkmenler'in Türkmenistan'ın en önemli geçit yollarından biri olan Karakale'de iyi bir müdafaa savaşı vermeleri İranlılar'ın daha fazla ilerlemesini önledi. 1830-1860 yılları Türkmenler'in İran ile Hîve Devleti arasında varlıklarını koruma mücadelesiyle geçti. 1855'te Hîve Hükümdarı Muhammed Emin Han âni bir baskınla Türkmenler'e büyük kayıplar verdi. Ancak bir grup Türkmen fedaisinin Hîve hükümdarının otağını basarak kendisini öldürmesi üzerine Hîve ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Bu olay-

TÜRKMENİSTAN

dan dört ay sonra babasının intikamını almak isteyen yeni Hıve Hükümdarı Abdullah Han'ın ordusuyla Türkmen ordusu arasında meydana gelen savaşta Kuşid (Kuşut) Han önderliğindeki Türkmen kuvvetleri Hıve ordusunu mağlûp etti ve Abdullah Han savaş alanında öldü. 1855 ve 1856 yıllarında cereyan eden bu iki savaşın ardından Hıve Hanlığı bir daha Türkmenler'e ve Türkmenistan'a saldırma cesaretini gösteremedi.

Türkmenler doğuda kazandıkları bu zaferlere rağmen yine rahat yüzü göremediler ve İran'ın Horasan valisi Ca'fer Kuli Han kumandasındaki ordunun sürekli baskısı altında kaldılar. 1857 ve 1858 yıllarında İran ordularının Türkmenistan'a yaptığı saldırılar başarılı olmadı. Batı Türkmenistan'daki Türkmen kuvvetlerinin kumandanı Nur Verdi Han, İran ordusunu 1858 baharında Karakale yakınlarındaki Mancuk Tepe'de ağır bir yenilgiye uğrattı. Batı Türkmenistan'ı Karakale geçidi yoluyla işgal edemeyeceğini anlayan İranlılar, Türkmenistan'a Meşhed üzerinden yeni bir sefer hazırlığına giriştiler. Bunu haber alan Türkmenler, üst üste gelen felâketlerle yıprandıklarından İranlılar'a istedikleri şartlarda barış yapmaya razı olduklarını bildirdiler. Fakat kendisine ve ordusuna çok güvenen umumi vali Hamza Mirza, Türkmenler'in barış teklifini kabul etmedi, Merv şehrine kadar ilerledi. Türkmenler ise tıpkı ataları Tuğrul ve Çağrı beylerin Gazne baskısı neticesinde yaptıkları gibi Karakum çölüne çekildiler. Bu arada Türkmen kuvvetlerinin kumandanı Kuşid Han, Batı Türkmenistan'da Nur Verdi Han kumandasındaki Türkmen kuvvetlerinden ve diğer Türkmen boylarından yardım alarak ordusunu güçlendirdi. Kuşid Han kendilerini takip için çölde yürüyüşe başlayan İran ordusunun bir süre sonra sıcaktan ve susuzluktan perişan hale geldiğini tesbit edince âni bir baskınla İranlıları imha etti; Hamza Mirza birkaç adamıyla birlikte kaçıp kurtulurken bütün ordusunu ve toplarını kaybetti. Kuşid Han, kazandığı bu zaferle Hıve'den sonra İran'ı da kesin mağlûbiyete uğratarak ülkenin istiklâlini ilân etti. 1860-1884 yıllarında Merv bölgesinin Ruslar tarafından işgaline kadar Türkmenler müstakil olarak yaşadılar.

1853-1856 Kırım Harbi'nde Osmanlı, İngiliz ve Fransız müttefik kuvvetlerine yenilen Rusya, Avrupa ve Ortadoğu cephesinde yayılamayacağını anlayınca gözünü Orta Asya'ya dikti ve bazı bahanelerle Orta Asya Türk hanlıklarını 1864-1873 yılları

arasında teker teker işgal etti. Rusya'nın bu işgallerinde Türk hanlıkları büyük zayıf verdi, fakat ahalisini Türkmen ve Özbekler'in oluşturduğu Hıve Hanlığı'nın zayıfı diğerlerinden daha ağır oldu. Önce Türkmenistan'ın Hazar sahilinde yer alan Kızılsu'ya yerleşen Ruslar, daha sonra Kopet dağı stratejik mevkiine doğru uzanan yol üzerindeki şehirleri ele geçirdiler. Türkmenler, Nur Verdi Han ile Tıkma Serdar kumandasında 20 Ekim 1870'te Rus karargâhına bir baskın düzenledilerse de işgal kuvvetlerinin yoğun topçu ateşi karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar. Albay Markozov 1871 Eylülünde yaptığı seferlerle, bilhassa Rus askerî üssü haline getirilen Kızılsu ile Hıve'ye doğru giden yol üzerindeki bütün Türkmen kalelerini ve köylerini yıkarak yapmayı planladığı Hıve seferi için engelleri ortadan kaldırdı. Tehlikenin büyüklüğünü sezen Türkmen lideri Nur Verdi Han, Hıve Hanı Seyyid Muhammed Rahim Bahadır Han'ı Hıve'de ziyaret edip Rus ilerleyişine karşı verilecek mücadeleyi görüştü. Bu görüşmenin ardından Hıve hükümdarı ile Ruslar arasında yapılan yazışmalar bir sonuç vermedi. Ruslar'ın 1872 yazında ve sonbaharında Hıve Hanlığı'nı istilâ hazırlıklarını gören Nur Verdi Han, Rus kuvvetlerine karşı yeni bir baskın düzenledi, ancak yine Rus topçu ateşi karşısında tutunamayıp büyük zayıfla geri çekildi. Ruslar 1873 baharında Hıve Hanlığı'nı işgal ettiler. Rus kuvvetlerinin Hıve'yi kuşatması esnasında Türkmenler başşehirlerini kahramanca savundularsa da Rus bombardımanına daha fazla dayanamayarak güneye doğru çekildiler. Rus birlikleri Türkmen yerleşim birimlerini yaktı ve ellerine geçirdikleri halkı katletti. Ruslar'dan büyük darbe yiyen Hıve Türkmenleri'nin bir kısmı Rus hâkimiyetini kabul ederken bir kısmı Karakum çölünü aşıp Türkmenistan'daki kardeşlerini yanına sığındı.

Hıve'nin işgali bütün Türkmenistan'da şok etkisi yaptı. 1874'te Ruslar, Kafkas Askerî Valiliği'ne bağlı Hazar Ötesi Bölgesi Valiliği'ni kurduklarını ilân ederek açıkça Türkmenistan'ı işgal etmek niyetinde olduklarını gösterdiler. Ardından valilik Türkmenler'in iç işlerine karışmaya başladı. 1874 Haziran sonlarında Nur Verdi Han'ın başkanlığında toplanan Türkmen meclisinde Rus hâkimiyetinin kabul edilmeyeceği görüşü tekrarlandı. Türkmenler bir taraftan savunma hazırlıkları yaparken bir taraftan komşu ülkelerden yardım istediler. Önce İngiliz himayesindeki Afganistan Emirliği'ne, daha sonra doğrudan İngiltere'ye

bir heyet gönderip Afgan hâkimiyetine girmeye hazır olduklarını bildirdiler. Fakat bu teşebbüslerinden bir netice alamadılar. Türkmenler eski düşmanları İranlılar'la birkaç defa ittifak kurma yolunu denedilerse de Rusya, İran hükümetine bir nota vererek böyle bir anlaşmayı tanımayacağını bildirdi.

Ruslar 1877 baharında General Lomakin kumandasında büyük bir askerî harekâta giriştiler. Bunu haber alan Türkmenler Bami, Burma ve Kızılrvat gibi sınır kasabalarını boşaltarak Göktepe müstahkem kalesine çekildiler. 12 Mayıs 1877'de Nur Verdi Han kumandasındaki Türkmen kuvvetleriyle Rus birlikleri arasında ilk ciddi muharebe Kızılrvat'ta meydana geldi. Çarpışma üstün topçu ve mitralyöz ateşine sahip Ruslar'ın galibiyetiyle sonuçlandı. Ancak bu yenilgi Türkmenler'in cesaretini kırmadı; büyük bir azimle haziran başlarında tekrar Kızılrvat üzerine yürüdüler. Fakat Kızılrvat'a geldiklerinde düşmanın daha önce gitmiş olduğunu gördüler. Zira Türkiye ile Rusya arasında 1877-1878 harbi patlak verince Hazar'ın doğusundaki Rus birliklerinin bir kısmı Kafkaslar'a geri çağırıldı. Rus birliklerinin geri çekilmesi Türkmenler'e bir fırsat veriyse de savaş Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanınca Kafkaslar'a gönderilen Rus birlikleri 1878 sonlarında tekrar Hazar'ın doğu sahillerine dönmeye başladılar.

2 Ocak 1879'da Türkmenistan'ın işgaline karar verilip kumandanlığa Kafkas Ordusu Birinci Ordu Kumandanı General Lazaryev getirildi. Lazaryev, Osmanlılar'a karşı yapılan savaşta ve bilhassa Şeyh Şâmil harekâtını bastırmada gösterdiği sertlikle meşhur bir kumandı. Türkmenler, Ruslar'ın saldırıya geçeceklerini öğrenince Merv'de bir savaş meclisi toplayarak savunma için gerekli tedbirleri aldılar. Haziran başlarında Ruslar'ın hızlı ilerleyişi karşısında Büyük Bendesen Geçidi'nde zayıf veren Türkmenler, Göktepe'ye çekilmek zorunda kaldılar. Bu arada General Lazaryev 26 Ağustos 1879 tarihinde kan zehirlenmesi sonucu öldü ve yerine Lomakin geçti. Lomakin bütün birliklerini Bendesen'de toplayarak Göktepe'ye doğru ilerlemeye başladı. Yolda henüz boşaltılmamış yerleşim yerleri Rus birlikleri tarafından talan edildi ve ahalisi öldürüldü. Bu arada Türkmenler, Göktepe Kalesi'nin duvarlarını yükselttiler, kadın ve çocuklar için kale dışında bir yerleşim birimi kurdular. Esas Göktepe Kalesi üç taraftan iç içe yüksek duvarlarla çevrilmiş, her duvarın önüne derin hendekler kazılmıştı. Ruslar'ın

9 Eylül sabahı üç koldan Göktepe üzerine ilerleyişini Berdi Murad Han, Kara Batur kumandasındaki süvarilerle durdurmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Rus ordusu ile Türkmen süvarileri arasındaki çarpışmalar silâh üstünlüğüne sahip Ruslar'ın galebesiyle neticelendi. Türkmenler'in süvari kuvvetlerini bertaraf eden Lomakin ordusu Göktepe önlerinde kaleyi bombardımana başladı. Göktepe Kalesi'ni, kadın ve çocukların bulunduğu Yengişehir'i harabeye çeviren Rus bombardımanı kısa zamanda binlerce Türkmen'in ölümüne yol açtı. Rus askerleri Göktepe Kalesi'nin birinci surundan içeri girince Türkmenler'le göğüs göğüze savaştılar; Türkmenler kısa zamanda Rus birliklerine büyük zayıf verdirince Ruslar Hazar kıyılarında çekildiler. Göktepe'deki Türkmen başarısı Ruslar'ın Orta Asya'daki yenilmezliği inancını sarstı. Rusya'da, Türkistan'da, Avrupa başşehirlerinde bu olay tam bir Rus yenilgisi olarak kabul edilirken İslâm ülkelerinde bir zafer sevincini yarattı, İstanbul'daki gazetelerde Türkmen zaferini kutlayan yazılar çıktı.

Göktepe yenilgisi başşehir Petersburg'da büyük tepkilere yol açtı. Ertesi yıl General Lomakin'in yerine önce General Ter-gukasov, ardından 1877-1878 Türk-Rus Harbi'nde Plevne'de Osman Paşa'ya karşı savaşan General M. D. Skobelev komutan tayin edildi. Skobelev mühimmat ve yiyecek ulaşımı için Hazar'ın doğusundan Gök-tepe'ye bir demiryolu yapımını başlattı. Nisan 1880'de hazırlıklarını tamamlayarak Türkmen topraklarına girdi. Bu arada Nur Verdi Han'ın 5 Mayıs 1880'de ölmesi Türkmenler üzerinde büyük etki yaptı. Fakat hemen toparlanarak Nur Verdi Han'ın küçük oğlu Mahtumkulu'yu han seçip Tıkma Serdar ile üç kişilik bir danışman heyeti tayin ettiler. Ruslar, 1 Ocak 1881'de Gök-tepe'nin bütün yollarına hâkim olan Yengikale'ye iki koldan saldırıp burayı zaptettiler. Ardından Türkmen ve Rus kuvvetleri arasında çarpışmalar başladı. 18-23 Ocak tarihleri arasında Göktepe surlarının altına mayın yerleştiren Ruslar 24 Ocak'ta genel taarruza geçtiler. Daha sonra Rus birlikleri geri çekildi ve mayınlar ateşlenerek kale surları havaya uçuruldu. Tekrar hücumu geçen Ruslar askerleri ve panik içinde halkı mitralyöz ve top ateşine tuttular. Aman dileyen halkla birlikte bütün Göktepe müdafileri şehid oldu. Skobelev, neşrettiği bildiriye Göktepe'den kaçanlarla diğer Türkmenler'in Rus çarının hâkimiyetini kabul etmelerini istedi. İleri harekâta devam edip Aşkâbâd'a kadar Türkmen

topraklarını işgal etti (30 Ocak 1881). Böylece Türkmenistan'ın stratejik bakımdan çok önemli olan batı bölgesi Rus kontrolüne girmiş oldu. Fakat Rus birlikleri, İngilizler'in baskısıyla Aşkâbâd'dan sonra Türkmen topraklarında ilerlemeyi durdurdular. Bunun üzerine Merv bölgesindeki Türkmenler, İngiltere'ye heyetler ve mektuplarla başvurarak Rus istilâsına karşı korunmalarını istediler ve İngiliz tâbiyetine girdiklerini ilân ettiler; ancak bir netice alamayınca ülkelerinin geri kalan kısmını savunmaya hazırlandılar. Fakat Rus baskısı ve entrikaları yüzünden Türkmenler arasında Ruslar'a karşı koyma gücü git-tikçe zayıflamaya başladı. Ruslar Ali Han-Avar ile Nur Verdi Han'ın dul eşi Gülcemal Hanım vasıtasıyla Türkmen ileri gelenlerini Rus hâkimiyetini kabul etmeleri hususunda ikna etmeye çalıştılar. Böylece 1869'da başlayan Türkmenistan istilâsı tamamlanmış oldu.

Rus Hâkimiyeti Dönemi. Türkmenistan'daki Rus idaresi ve sömürsünün Rus hâkimiyetine giren diğer Türk ülkelerinden tek farkı, Ruslar'ın Türkmenler'i daha sıkı kontrol etme imkânı veren özel bir kanunla yönetmeleri olmuştur. Türkmenler'den de ağır vergiler alınmış, topraklarının zengin kısımlarına el konarak pamuk ekimine ayrılmıştır. Bu sömürüye karşı Türkmenler uzun süre ses çıkaramadılar. Ülkede bütün idare ve mevkiiler Ruslar'ın eline geçmiş, Türkmen ileri gelenlerine ancak küçük memurluklar verilmişti. Çarlık idaresinin bu istibdat rejimi XX. yüzyılın başlarına kadar devam etti. XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında diğer Türk ellerinde olduğu gibi Türkmenistan'da da bir siyasal uyanış gerçekleşti. Ancak Türkmenler'in giriştiği mücadele başarısızlıkla sonuçlandı. Zira Ruslar, harekâtın ileri gelenlerinin bütün mal ve arazilerini ellerinden aldıkları gibi yeni birtakım vergilerle halkı cezalandırma yoluna gittiler. Ruslar'ın Türkmenler üzerinde kurdukları bu baskı rejimi çok geçmeden halkın tepkiyle karşılaştı. Rus mezalimine karşı ilk baş kaldırı Hıve civarındaki Yomut Türkmenleri arasında görüldü. Fakat Hıve hanının Ruslar'dan yardım istemesi üzerine Cüneyd Han idaresindeki bu ayaklanma başarılı olamadı. Türkistan'da 1916'da millî ayaklanmanın hızla yayılması Türkmenler'i de etkiledi, Cüneyd Han'a büyük bir sempati ve taraftar kazandı. Rusya'daki Bolşevik İhtilâli'nin ardından Hıve'de kurulan Genç Hıveliler Meclisi'nin Rus kuvvetleri tarafından dağıtılması ve Ruslar'ın Türkmenler üzerine yürümesi Cüneyd Han'ı

tekrar harekete geçirdi. Bu arada bazı Rus birliklerinin Hıve'den çekilmesini fırsat bilen Cüneyd Han, Hıve şehrini ele geçirmeyi başardı (Şubat 1918). Cüneyd Han, Hıve'yi tam iki yıl Türkmen egemenliği altında tuttu. Ancak Özbekler'le ihtilâfa düşmesi yüzünden durumu sarsıldı; sonunda Sovyet taraftarı Özbekler'in de çağrısıyla Hıve üstüne yürüyen Kızılordu birliklerine yenilerek Karakum çölüne çekilmek zorunda kaldı. Cüneyd Han'ın mücadelesi devam ederken Batı Türkmenistan'da Ruslar'a karşı ayaklanmalar sürüyordu. Albay Oraz Serdar, emrindeki Türkmen kuvvetleriyle isyan etti, fakat mücadelesinde başarıya ulaşamadı. Rusya'daki iç savaşı kazanan Kızılordu birlikleri, bütün Türk ellerindeki kurtuluş hareketlerini ve bu arada Türkmenistan'daki millî ayaklanmayı bastırdı. Cüneyd Han mücadelesinden vazgeçmedi ve Ruslar'ı 1931 yılına kadar uğraştırdı. En büyük başarıyı da 1924'te Türkmenler ile Özbekler'in birlikte çıkardıkları isyanda gösterdi. Ruslar'ın kontrolündeki birçok kasabayı ele geçirip Hıve üzerine yürüyen Cüneyd Han, Türkistan'dan gelen Rus takviye birliklerinin yetiştirilmesiyle şehri alamadı.

Oraz Serdar ile Cüneyd Han'ın önderliklerinde yürütülen istiklâl savaşının Kızılordu birlikleri tarafından kanlı bir şekilde bastırılmasından sonra Türkmenler, mücadelelerini parti içinde sürdürmek için Türkmenistan Komünist Partisi'ne girmeye başladılar. Türkmenler'e ulusal, kültürel ve ekonomik hiçbir hak vermek istemeyen Rus komünistlerine şiddetle karşı çıktılar. Ayrıca düzenlenen kongrelerde müslümanları ve Türkler'i birliğe çağırarak haklarını korumaya karar verdiler. Türk komünistlerinin giriştiği bu mücadele Sovyetler'i son derece tedirgin etti. Özbek, Kazak ve Türkmenler'in dayanışmasını engellemek için Sovyetler bazı tedbirler almaya, eski çekişmeleri körüklemeye ve aralarındaki kabile ihtilâflarından faydalanıp Türkistan Türkleri'ni birbirlerinden ayırmaya başladılar. Çok geçmeden Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbüro-su, Türkistan komünist partilerinin istekleri doğrultusunda ayrı ayrı cumhuriyetler kurulacağını ilân etti (12 Haziran 1924). Bunun üzerine teşkil edilen Merkezî Toprak Komitesi cumhuriyetlerin sınırlarını tesbit işine girişti ve Eylül 1924'te çalışmalarını Rus Komünist Partisi'nin onayına sundu. Komitenin kararları onaylanınca her cumhuriyetin komünist partisi ile ileri gelenleri yeni komiteler oluşturup kendi idarî, ekonomik ve kültürel programla-

TÜRKMENİSTAN

rını hazırladılar. Bu çalışmalar 27 Ekim'de tamamlandı ve Türkistan'da Özbek, Kazak, Kırgız, Karakalpak, Tacik gibi sosyalist cumhuriyetler ortaya çıktı. Türkmenistan Cumhuriyeti'nin sınırları Hazar kıyılarından Merv bölgesine kadar uzanıyordu. Buhara Cumhuriyeti'nin Türkmenlerle meskûn Kerki ve Çarcûy vilâyetleriyle Hârizm Cumhuriyeti'nin Türkmen bölgeleri olan Taşavuz, İlyali, Parsu, Künye Ürgenç, Mangıt, Ambar-Mamak, Sadavar, Dargan-Ata ve Hocaeli'nin bir kısmını içine alıyordu. 1869 yılından itibaren Ruslar, Türkmenistan'ı istilâya başladıkları zaman Türkmen, Rus ve İngiliz kaynaklarının verdiği bilgilere göre Türkmen nüfusu 1.150.000 civarında idi. Gayri resmî olarak verilen bu nüfusun 300.000'i İran ve Afganistan'da, 450.000 kadarı Buhara ve Hîve hanlıklarında, 400.000'i de müstakil Türkmen Cumhuriyeti'nde yaşıyordu. Fakat Türkmenler, istilâ hareketinin devam ettiği on iki yıl içinde pek çok telefat verdiklerinden nüfuslarında büyük bir düşüş meydana geldi. Rus işgali altına giren Türkmenler'in nüfusundaki en büyük düşüşler, 1917 Bolşevik İhtilâli'nden sonra Rusya'da çıkan iç savaşla 1930'larda Sovyetler'in uyguladığı mecburi iskân politikasında ve II. Dünya Savaşı esnasında gerçekleşti. 1970 resmî sayımına göre Türkmenler'in nüfusu 1.510.000 idi. Doğum yüzdesi çok yüksek olan Türkmenler'in nüfusu 1979'da yapılan seçim sonuçlarına göre 2 milyonu geçmiş bulunuyordu.

Gaspiralı İsmâil Bey'in Türk lehçeleri arasındaki farklılıkları en aza indirerek ortak bir dil oluşturulması yolundaki çalışmalarına karşılık Ruslar her Türk Cumhuriyeti'ne kendi lehçesini ayrı bir dil gibi kabul ettirmiş, böylece Türkler arasındaki dil ve kültür birliğini bozmak istemiş, daha sonra alfabeyle el atılmıştır. Bütün Türk dünyasında olduğu gibi Türkistan'da da Arap alfabesi kullanılıyordu. Ruslar, 1928'de Türkler için Rus Kiril harfleriyle karışık bir Latin harfleri sistemini uygulamaya koymuş, II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu alfabenin kullanımı yasaklanmış, her Türk lehçesi için birbirinden farklı Kiril alfabesi uygulaması zorunlu kılınmıştır. Latin alfabesiyle yazılan bütün kitaplar toplatılarak imha edilmiş, bütün okullarda Rusça öğrenimi mecburi tutulmuştur. Dil sahasında Türk cumhuriyetlerinin uğradığı bu baskıya karşı bir müddet sonra Türk aydınları mücadele etmeye başlamıştır. Cengiz Aytmatov ve Olcas Süleymanov gibi edip ve şairlerin önderliğinde sürdürülen mücadele bugün iyi bir seviyeye ulaşmış,

Türk dili üzerindeki çalışmalar hızlanmıştır. Ruslaştırma ve Sovyetleştirme çabaları kültür alanında da görülmüş, edebiyatta millî ruhu aksettirecek eserler yasaklanmıştır. Türk lehçelerinde proletarya ve kolhoz edebiyatı oluşturulması, konu olarak "Büyük Kardeş" Rus milletinin Rus olmayan milletlere karşı iyilik ve yardımlarının ele alınması, büyük oranda Rus ediplerinden yapılacak tercümelemlerin yayımlanması yoluna gidilmiştir. Bunun yanında Ruslar, İslâm dini aleyhindeki faaliyetleriyle Türkler'i eski kültür geleneklerinden uzaklaştırıp Rus kültürünün etkisine sokmak için neşriyata girişmişler, hatta din adamlarını İslâm'ı kötüleyen demeçler vermeye ve yazılar yazmaya zorlamışlardır. Türkmenler ayrıca zorla ateizm eğitime tâbi tutulmuştur. 1917'de 500 caminin bulunduğu Türkmenistan'da camilerin hemen tamamı Sovyet devrinde yıkılmış veya kapatılmıştır. Başşehir Aşkâbâd, Orta Asya başşehirleri içinde camisi olmayan yegâne şehir haline gelmiştir. Fakat Sovyetler bütün zorlamalara rağmen arzularına ulaşamamış, Türkmenistan'da Mah-tumkulu gibi şahsiyetlerle ilgili araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Türk aydınlarının bu cesurane hareketi Türk cumhuriyetlerinin başındaki yerli komünist idarecileri tarafından da desteklenmiştir. Sovyetler'in Türkmenistan'a yaptığı en önemli hizmet pamuk yetiştirmek amacıyla Karakum Kanalı'nı açtırması olmuş, bu kanal Türkmenistan'a âdeta yeni bir hayat getirmiştir.

Bağımsız Türkmenistan. Türkmen aydınlarının ekonomik sömürüye ve kültürel asimilasyona karşı çıktıkları açıklık (glasnost) devrinde Türkmenistan Komünist Partisi'nin başına Saparmurad Atayevîç Niyazov getirilmişti. Leningrad Üniversitesi'nde elektrik mühendisliği tahsil eden Niyazov, Türkmenistan'a dönüşünde parti teşkilâtının muhtelif kademelerinde çalışmış, kısa zamanda dikkatleri üzerinde toplamış, M. Gorbaçov'un Moskova'da Sovyetler Birliği'nin başına geçtiği yıl Türkmenistan Komünist Partisi birinci sekreterliğine seçilmiştir. Niyazov'un Türkmenistan'da ilk işi halk arasında birliği sağlamak olmuş ve bunda başarıya ulaşmış, daha sonra Türkmenistan'ın haklarını savunan aydınların yanında yer almıştır. Yaptığı konuşmalarda Sovyetler'in Türkmenistan'a çok az gelir bıraktığını, bu durumun Türkmenistan'ı fakirleştirdiğini söylemiştir. Niyazov'un ikinci çıkışı Türkmen diliyle ilgilidir. Türkmenler'in Rusça'nın etkisiyle ana dillerini kullanmada uğradıkları

rı ezikliği görmüş, Türkmen dilini cumhuriyetin resmî dili haline getirmiş, 1989'da Türkmenistan hükümetinin aldığı bir kararla Türkmence Rusça ile birlikte cumhuriyetin resmî dili ilân edilmiştir. Bu etkinlikleri Niyazov'u halkın nazarında popüler hale getirmiş, 1990'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini % 99,5 oyla kazanmıştır. Sovyetler Birliği'nde cereyan eden gelişmeleri dikkatle takip eden Cumhurbaşkanı Niyazov dengeli bir siyaset izlemiştir. Nihayet 1991 Ağustosunda Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ülkenin istiklâlini ilân etmeden önce konuyu halk oyuna sunmuş ve halkın % 93'ü Türkmenistan'ın istiklâli için oy kullanmıştır. 27 Ekim 1991'de toplanan Türkmenistan Parlamentosu Türkmenistan'ın bağımsızlığını ilân etmiştir.

Türkmenistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ve ülkede büyükelçilik açan devlet Türkiye olmuş, buna karşılık Türkmenistan da ilk büyükelçiliğini Türkiye'de açmıştır. Türkiye'nin yardımlarıyla Türkmenistan, Birleşmiş Milletler Ekonomik İşbirliği Teşkilâtı ve İslâm Konferansı Teşkilâtı'na üye kabul edilmiştir. Bu arada başta Türkiye olmak üzere dost ülkelerle ikili anlaşmalar yapılmıştır. İstiklâline kavuştuktan sonra Saparmurad Türkmenbaşı önderliğinde ekonomik, sosyal ve siyasal kalkınmasını hızla tamamlayan Türkmenistan hem bölgede bir istikrar unsuru hem istikbale güvenle bakan bir ülke haline gelmiştir. Türkmenistan'ın istediği malî krediyi Türkiye karşılamış ve ilk yıllarında Türkiye bu cumhuriyete yardımcı olmuştur. Bu arada Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın teşvikiyle Türk iş adamları Türkmenistan'ın pek çok projesini desteklemiş ve büyük yatırımlar yapmış, iki ülke arasındaki ticaret hacmi yüksek seviyelere ulaşmıştır. Diğer Türk cumhuriyetlerinde görüldüğü gibi Türkiye, Türkmen öğrencilere Türk üniversitelerinde okuma imkânı vermiştir. Binlerce Türkmen öğrenci Türkiye'ye gelerek öğrenim görmüş, önemli bir kısmı çalışmalarını tamamlayıp ülkesine dönmüştür. Bu arada Millî Eğitim Bakanlığı ile özel eğitim kurumları Türkmenistan'da açtıkları Türkmen-Türk kolejleriyle Türkmen halkının eğitimine önemli ölçüde katkıda bulunmaya çalışmaktadır.

III. KÜLTÜR ve MEDENİYET

Türkmenler, XVI. yüzyılın sonlarına kadar bir devlet kurma imkânını elde edemedikleri için kültür hayatları oldukça sönük geçmiştir. Buna rağmen Türkmenler arasında pek çok edip ve şair yetişmiştir.

Türkmen şairlerinin en meşhuru Türkmenler'in millî şairi olan Mahtumkulu'dur (ö. 1783'ten sonra). XIX. yüzyılın ikinci yarısı, diğer Orta Asya Türkleri'nde olduğu gibi Türkmenler için de kültürel alanda bir uyanış devridir. Rus istilâsı ve onu takip eden esaret yıllarının getirdiği ıstıraplar Türkmenler arasında yeni bir uyanışa yol açmıştır. Kültür sahasında Türk-lük bilincinin uyanışını sağlayan Gaspıralı İsmâil Bey'in fikirleri Türkmenler arasında yayılmış, XIX. yüzyılın sonlarına doğru açılan modern okullardan pek çok Türkmen aydını yetişmiştir. Bunların en meşhurları Göktepe'deki Rus katliamını şiirlerinde dile getiren Gayip Verdi Miskin Kılıç ile (Molla Kılıç) komünist rejimine rağmen Türkmenistan'ın ve Türkmenler'in istiklâl ve hürriyeti için mücadele eden Abdülhakim Kulmuhammedoğlu Kôr Molla, Berdi Kerbebovğu, Vogayoğlu, Garaca Burunoğlu, Amandurdu Alamışoğlu gibi edip ve şairlerdir. Bunlar mücadelelerine bütün baskılara ve güçlüklerle rağmen 1930 yılına kadar devam etmiştir. 1930 başlarından itibaren Stalin önderliğindeki Marksist rejimin baskı ve terörüyle bu şair ve edipler eserleriyle birlikte yok edilmeye çalışılmıştır (Türkmen dili ve edebiyatı için bk. TÜRK).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, İrade-Hariciye, nr. 6728, 9982, 10048; Hi-ve Meselesi, Dosya nr. 25, İstanbul Hariciye Arşivi; Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 587-588; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 300 vd.; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 482-484; Ebûlğazi Bahadır Han, *Şecere-i Terâkime* (nşr. A. N. Kononov), Moskva-Leningrad 1958; tür.yer.; a.mlf., *A General History of Turks, Mogols and Tatars*, London 1730, tür.yer.; N. I. Grodekov, *Voına v Turkmenii*, Petersburg 1883, I; A. İlyasov, *Prisoedinenie Turkmenii k Rossi, Sbornik Arkhivnikh Dokumentov Akademiia Nauk Turkmenskoi SSR*, Aşkabad 1860; J. A. MacGahan, *Campaigning on the Oxus and the Fall of Khiva*, New York 1874; N. Petrusevitch, *The Turcomans*, London 1880; H. Stumm, *Russia in Central Asia*, London 1885, tür.yer.; C. H. Rawlinson, *England and Russia in the East*, London 1895; Abdu-us Sattar Kazy, *Kniga Raskazov o bitvakk tekindzev, Turkmenskaia Poema XIX Veka* (ed. A. Samaylovic), Petersburg 1914; *Literature Turkmenii*, Moskva 1934; Taş Nazar, "Doklad o literature Turkmenskoy SSR", *Peryi vsesoiuzny s'zed sovetskikh pisalei 1934*, Moskva 1934, s. 138 vd.; F. L. Shteinberg, *Ocherki İstorii Turkmenii*, Moscow 1934; O. Caroe, *Soviet Empire: The Turks of Central Asia and Stalinism*, London 1953; *Klasiksi Turkmenskoy Poezii*, Moskva 1955; A. Karriyev – A. Rosliyakov, *Kratkiy Ocherk İstorii Turkmenistana 1868-1917*, Aşkabad 1956; *İstoriya Turkmenskoy SSR*, Aşkabad 1957, I; İbrahim Kafesoğlu, "Türkmen Adı, Mânası ve Mahiyeti", *Jean Deny Armağanı*, Ankara 1958, s. 121-133; R. A. Pierce, *Russian Central Asia, 1867-1917: A Study in Colonial Rule*, Berkeley 1960; W. Kolarz, *Russia and Her*

Colonies, Hamden 1967; A. Berdi Murad, "Turkmenistan and Turkmens", *Handbook of Major Soviet Nationalities*, New York 1975, s. 262-282; Mehmet Saray, *Rusya'nın Türk İllerinde Yayılması*, İstanbul 1975, tür.yer.; a.mlf., *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasî Münasebetler (1775-1875)*, İstanbul 1984, tür.yer.; a.mlf., *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Ankara 1996, s. 329-390; a.mlf., "Rus Tarih Araştırmalarında Türkmenistan'ın İşgali", *TKA*, XXIV/1 (1986), s. 85-92; a.mlf., "Hî-ve Hanlığı", *DİA*, XVIII, 167-170; A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkli Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, tür.yer.; V. V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 1981, tür.yer.; *Central Asia: 120 Years of Russian Rule* (ed. E. Allworth), Durham 1989; Saparmurat Türkmenbaşı, "Bağımsız ve Sürekli Tarafsız Türkmenistan", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XIX, 711-719; Muhammed Aydoğduyev, "Türkmenistan" (trc. Bilgehan Atsız Gökdâğ), a.e., XIX, 720-737; Mehmet Seyfettin Erol, "Türkmenistan Cumhuriyeti", a.e., XIX, 738-756; "Asya'da Ruslar ve Türkmenler", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 129, İstanbul 1297/1880; M. H. Weil, "la Tourkménie et les tourkmènes", *Journal des sciences militaires*, 8e sér., XXVI, Paris 1880, s. 83-118, 233-264, 361 vd.; V. Musabay, "İdil-Ural Türkleri Dil ve Yazılanın Sovyetleştirilmesi ve Ruslaştırılması", *Dergi*, sy. 15, Münih 1959, s. 55-61; P. Urban, "Türkistan Sovyet Cumhuriyetlerinde Millî-İdeolojik Eğilimler", a.e., sy. 23-24 (1961), s. 46-57; Abdurrahman Kunta, "Sovyetler Birliğinde Müslümanlığın Gerçek Durumu", a.e., sy. 35-36 (1964), s. 26-37; Edige Kırınal, "Türkmenistan'da Milliyetçilik", a.e., sy. 42 (1965), s. 13-32; Shahram Akbarzadeh, "National Identity and Political Legitimacy in Turkmenistan", *Nationalities Papers*, XXVII/2, London 1999, s. 271-290; Timur Kocaoğlu, "Turkmenistan", *EP* (İng.), X, 686; Osman Gazi Özgüdenli, "Merv", *DİA*, XXIX, 221-223.

MEHMET SARAY

□ MİMARİ. Neolitik devirlerden itibaren yerleşimin tesbit edildiği Türkmenistan'da özellikle Part ve Sâsânîler'in mimaride önemli gelişme kaydettikleri anlaşılmaktadır. X. yüzyılda bölgede güçlü bir idare kuran Sâmânîler'in de mimarlıkta ileri oldukları söylenebilir. Fakat XI. yüzyılda Selçuklular'ın Horasan ve Hârizm'de egemenlik kurmaları ile sanat ve mimaride yeni bir devir başlamıştır. Bu dönemde Merv başta olmak üzere Serahs, Dihistan, Nesâ gibi şehirlerde önemli imar faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. 1157'de Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla bölgedeki mimari geleneği Hârizmşahlara devam ettirmiştir. Bu devirde özellikle başşehir Ürgenç'in (Gürgenç/Köhne Ürgenç) önemli mimari eserlerle donatıldığı anlaşılmaktadır. Fakat 618'deki (1221) Moğol istilâları neticesinde Selçuklu ve Hârizmşahlı yapıları büyük ölçüde yok edildiğinden her iki dönemin mimari eserlerinden

pek azı günümüze ulaşabilmiştir. Moğol istilâlarının ardından uzun bir duraklama devrinden sonra Hârizm'de yeniden canlanma başlamış, XIV. yüzyılın ilk yarısında Altın Orda Hanlığı'nın Hârizm valisi Kutluğ Timur'un Ürgenç'teki imar faaliyetleriyle şehir yine parlak bir dönem yaşamıştır. Timurlular'ın yıkılmasıyla bölgede ortaya çıkan idarî boşluk, Özbek hanları-Safevîler arasındaki sürekli mücadeleler ve Rus istilâları yüzünden XVI. yüzyıldan itibaren Türkmenistan mimarisinde gerileme dönemi başlamıştır. Ardından çoğunlukla eski gelenekleri daha basit ölçülerde tekrarlayan ve fazla bir yenilik getirmeyen yapılar görülmektedir.

Külliyeler. Selçuklu döneminden itibaren Türkmenistan'da külliyelerin inşa edildiği bilinmektedir. Fakat XI-XIII. yüzyıllardan ayakta kalabilen büyük çaplı bir külliye mevcut değildir. Bununla beraber yapılan incelemelerden Merv'deki Sultan Sencer Türbesi'nin büyük bir külliyenin çekirdeği durumunda olduğu tesbit edilmekte, kaynaklardan Sultan Alâeddin Tekiş'in Ürgenç'te türbe, medrese ve kütüphane-den meydana gelen bir külliye inşa ettirdiği öğrenilmektedir. Bu külliye yalnızca türbe günümüze ulaşabilmiştir. İlk inşası XII. yüzyıla kadar uzanan ve mescid, türbe, divanhâne gibi mekânları içeren Kerki'deki Astanababa yapı kompleksiyle XIV. yüzyıldan başlayarak XX. yüzyıla kadar eklemelerle türbe, medrese, mescid, hankah bölümlerinden oluşan Ürgenç'teki İbnü'l-Hâcib yapılar manzumesi de küçük birer külliye sayılabilir. Aşkâbâd yakınlarında eski Yılda iki katlı medresesi ve türbe bölümüyle bir külliye halinde inşa edilmiştir. Bilhassa cephesindeki çini süslemeleriyle önem kazanan ve Timurlu dönemi mimarisinin yöredeki en güzel örneği olan yapı 1948 depreminde yıkılarak harabe haline gelmiştir. Merv yakınlarında medrese, cami, kervansaray, hankah ve çeşitli binaları içeren Ahun Baba Külliyesi gibi son dönemlerde (XIX. yüzyıl sonları) yaptırılan çok üniteli yapılar da bölgede köklü bir külliye geleneğinin varlığına işaret etmektedir.

Camiler. Türkmenistan'da az sayıda örneği bulunan eski camiler cuma ve namazgâh mescidleri şeklinde iki grupta incelenmektedir. Cuma camilerinin yerleşim yerlerinin merkezinde inşa edilmesine karşılık daha küçük boyutlu namazgâh camileri yerleşim yerlerinin dışında yaptırılmıştır. Camilerin ana mekânları çoğunlukla mihrap önünde kubbeli veya eyvan bi-